

ЗОВНІШНЯ ТА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ: ПИТАННЯ ОНТОЛОГІЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ, СПІВВІДНОШЕННЯ І ВЗАЄМОДІЇ

Досліджуються питання онтологічного визначення, співвідношення і взаємодії зовнішньої та зовнішньоекономічної політики держави.

Ключові слова: держава, державність, зовнішня політика держави, зовнішньоекономічна політика держави, функції держави.

Васильев Е. А. Внешняя и внешнеэкономическая политика государства: вопросы онтологического определения, соотношения и взаимодействия

Исследуются вопросы онтологического определения и соотношения внешней политики государства, функции государства.

Ключевые слова: государство, государственность, внешняя политика государства, внешнеэкономическая политика государства, функции государства.

Vasilyev Yevgeny. Foreign state and foreign economic policy: issues determination ontological, correlation and interaction

The article deals with the question of ontological definitions relationship and interaction between foreign and foreign economic policy.

Key words: state, foreign policy, foreign economic policy, state functions.

За своїм онтологічним змістом загальна політика являє собою суспільне відношення, перш за все, з приводу влади. Саме відно-

шення влади та підпорядкування виступають її основним змістом. Політика проявляється через багато соціальних феноменів та інститутів: діяльність інститутів і установ державної влади; науку і мистецтво політичного маневрування, його методи і засоби; політичне лобювання; політичну ідеологію, що включає розробку цілей, завдань і принципів політики. У науковій літературі проводиться відмінність між термінами «зовнішня політики» і «міжнародні відносини». Причому, останні розглядаються як більш широке поняття, яке включає не тільки політичні, але й інші зв'язки між суб'єктами міжнародних відносин.

Питання онтологічного визначення зовнішньої та зовнішньоекономічної політики держави та їх співвідношення та взаємодії – є напрямку пов'язаними з функціонально-статусною характеристикою держави та її реальною спроможністю організувати, забезпечувати, супроводжувати та здійснювати такі види політик через реалізацію своєї зовнішньої та зовнішньоекономічної функцій. Цей складний конгломерат системних та позасистемних дій, що базуються на діяльності відповідних профільних органів держави, є детермінованим та пов'язаним зі складним феноменом державності як такої. Саме він вибудовує складний логічний та логістичний процесуально-процедурний ланцюжок та систему координат «функції держави – держава – державність».

Особливе значення для дослідження актуальних питань конституційно-правового регулювання зовнішньої та зовнішньоекономічної політик держави мали висновки і узагальнення, що містились в працях радянських вчених Д.Л. Златопольського, Н.П. Іванішевої, І.П. Ільїнського, Д.А. Керімова, В.В. Кравченка, О.О. Кутафіна, Г.В. Мальцева, Є.Я. Павлова, В.К. Собакіна, А.В. Сорокіна, Б.О. Страшуна, Ю.О. Тихомирова, Б.М. Топорніна, М.В. Черноголовкіна, Г.Х. Шахназарова, В.І. Ястребова та ін.; болгарських вчених Б. Спасова, Н. Неновського та ін.; угорських вчених Г. Ізліне-Хедр, Ф. Пуйї, а також у роботах польських авторів Р. Бежанка, А. Боднара, А. Бурди, Є. Врублевського, А. Лопатки, І. Кукулки,

Є. Кучіньського, К. Опалкі, С. Розмаріна, І. Сімондідеса, З. Яроша та ін.

Важливі методологічні настанови щодо становлення зовнішньої політики та системи зовнішньоекономічних відносин незалежної держави містяться в наукових роботах вітчизняних вчених-представників теорії держави і права, конституційного, адміністративного та міжнародного права. Перш за все, деякі з цих питань досліджували В.Б. Авер'янов, М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, В.Г. Буткевич, М.В. Буроменський, Ф.Г. Бурчак, В.Н. Денисов, А.І. Дмитрієв, В.С. Журавський, О.В. Зайчук, В.І. Євінтов, О.Л. Копиленко, В.В. Кравченко, Л.Т. Кривенко, О.Г. Макаренко, П.Ф. Мартиненко, В.І. Муравйов, В.В. Мицик, Н.Р. Нижник, Н.М. Оніщенко, В.Ф. Опришко, Н.Г. Плахотнюк, В.Ф. Погорілко, К.К. Сандровський, А. О. Селіванов, С.Г. Серьогіна, О.Ф. Скакун, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, Є.А. Тихонова, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, В.А. Шатило, Ю.С. Шемшученко, О.Н. Ярмиш та ін.

Аналогічні питання досліджувались й у працях сучасних іноземних вчених-конституціоналістів та міжнародників, а саме: С.А. Авак'яна, С.С. Алексєєва, М.В. Баглая, Х. Блікса, І.П. Блищенко, Ш. Брайара, Д. Брюса, Ч. Вайза, В.П. Воробйова, А.С. Дєєва, Р. Дженнінгса, Г.В. Дьогтева, М. Дюверже, Р.В. Енгибаряна, Л.М. Ентіна, В.А. Зоріна, І.П. Ільїнського, Ю.М. Колосова, М.А. Крутоголова, В.В. Лазарева, Ю.І. Лейбо, І.І. Лукашука, Дж. Макінтоша, А.О. Мішина, М.В. Миронова, А.Г. Орлова, Є.Я. Павлова, М.А. Сахарова, Г. Тревірануса, Є.Т. Усенка, М.А. Ушакова, Ч. Хайда, В.Є. Чиркіна, С.В. Черниченка, О.-Х. Філіпса та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, опублікованих останніми роками, необхідність вирішення проблем правового регулювання зовнішньої та зовнішньоекономічної політик сучасної держави, зважаючи на їх лібералізацію, розширення кола їх об'єктного та суб'єктного складу, з одного боку, та відсутність комплексних наукових досліджень з цієї проблематики – з іншого, зумовлюють актуальність та важливість наукового дослідження із

зазначених питань, особливо в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції.

Актуальність онтологічного, методологічного, гносеологічного і аксіологічного підходів до визначення зовнішньої та зовнішньоекономічної політик держави спираються на те, що у сучасному світі налічується 194 держави, тобто у політологічному розумінні – 194 територіальних політії (у історичному сенсі політія – це, з одного боку, будь-яка форма державного правління в місті-державі – полісі, а з іншого – одна із досконалих форм демократичного правління, поміркована демократія, за якої влада перебуває в руках середнього класу¹), що володіють особливим статусом, завдяки особливій властивості – державному суверенітету, який, по-перше, підкреслює їх формальну рівність та незалежність одну від одної, і, по-друге, підтримує референтну «сітку» взаємних визнань – як держави-члена Організації Об'єднаних Націй. Більш того, крім них, існує ще кілька десятків «держав з прикметниками», які знаменують собою проекти державного будівництва різного ступеня завершення і успіху та які не визнані в якості суб'єктів міжнародного права та в якості держав, як таких. Це актуалізує, об'єктивізує та рефлексує системний феномен існування та функціонування державно організованого суспільства, в якому правовий статус прагматичного носія публічної влади та суб'єкта, що її реалізує у повсякденній діяльності, характеризується феноменом «державність».

Слід мати на увазі, що у практичній площині поняття «держава» використовують найчастіше для позначення самих різних феноменів державно організованого суспільства, причому як в просторовому (територія. – Авт.) відношенні (Україна та Сан-Марино, Бельгія та КНДР, Греція і Східний Тимор), так і в темпоральному (часовому. – Авт.) контексті (Японія XXI ст. та Італія XVI ст. – теж держави). І це відбувається, незважаючи на політичні, соціальні, культурні відмінності, незалежно від масштабів території, кількості населення, військової могутності, розмірів економіки, вкоріненості в ретроспективну історію людської цивілізації, ступеня впливу на світову політику і т.д. Тут також має методологічне значення те, що номе-

нологічне найменування всіх цих казусів «державою» зумовлює та детермінує дослідницький інтерес до визначення її ключової характеристики – державності, що може характеризувати державу у достатньо повному вигляді з урахуванням всіх її належних параметрів та критеріїв.

Є очевидним, що поняття «державність» є не тільки широким, а й системним, багатовимірним, різнорівневим, багатооб'єктним та багатосуб'єктним, а також суттєвим комунікативно-онтологічним явищем. Воно потребує своєї належної концептуалізації для прояснення того, по-перше, який сенс ми вкладаємо в словосполучення «сучасна держава» та, по-друге, які підходи ми вкладаємо в її функціонально-діяльнісну характеристику. Адже, на думку А.Ю. Мельвиля, «самі ці суверенні члени світової спільноти не обов'язково є політіями одного певного типу або навіть природи. Тільки частина з них є державами у строгому сенсі, «державами-станами» (англ. *The state*, нім. *Die Staat*, франц. *Letat* та ін.)»². Тобто мова йде про різний рівень розвитку конкретних держав – й тому про різний рівень розвитку в них феномена державності, що детермінується об'єктивними процесами її становлення та функціонування.

Як слушно зауважує та конкретизує попередню доктринальну позицію М.В. Ільїн, «чи не більшість суверенних членів світового співтовариства складають квазідержави різних типів, а також інші функціональні еквіваленти держав, які засвоюють, імітують або симулюють різні риси сучасної державності»³. Таким чином, даний дослідник підкреслює правильність висновків попередніх представників доктрини та наголошує на різних девіаціях у розвитку феномену державності.

Розглядаючи феномен державності в функціонально-висхідному аспекті, Ф. Фукуяма відмічає, що: «... державність була в певному сенсі дарована деяким державам міжнародними інститутами або іншими сильними державами. Так було у випадку ООН у Східному Тиморі, Світового банку в Сьєрра-Леоне, Офісу Високого представника ООН у Боснії, американських окупаційних властей в Іраку»⁴. При цьому є загальновідомим, що реальні можливості вка-

заних відомим фахівцем держав самостійно управляти територією всередині власних адміністративних кордонів були вкрай низькими спочатку. Їх державність не формувалась у історичній ретроспективі, а саме – на протязі століть, шляхом воєн за незалежність, процесів фінансово-економічної та податкової централізації та децентралізації, культурної диференціації етносів і об'єднання їх під егідою єдиного державного апарату, а просто була їм делегована або подарована (октроїрувана. – Авт.). В цьому контексті є методологічно важливою позиція М.В. Ільїна відносно того, що «є одна проста ознака, що притаманна всім державам, – це їх формальна «рівність» відносно одна одної, а точніше, приналежність до товариства держав. Це єдина загальна характеристика держав. Всі інші їх розділяють»⁵.

Існують також територіальні політії, які офіційно не визнані як суверенні держави, хоча володіють багатьма властивостями державності. Вони, наприклад, здатні контролювати свою територію, забезпечувати єдиний правовий простір, вибудовувати більш-менш сучасну систему державних інститутів і т.д. Чимало політій з цієї групи «мешкають» поза сітки держав-членів ООН не один рік, претендуючи на міжнародне визнання. Зустрічаються і територіальні утворення, що не прагнуть до міжнародного визнання в якості суверенних держав, або будучи частиною іншої держави, або володіючи особливим статусом, що позначає їх певну залежність від якоїсь держави. При цьому подібним утворенням притаманні багато атрибутів суверенної державності.

На думку М.В. Ільїна, результати компаративних досліджень дозволяють припустити, що в сучасній світовій політиці співіснують різні типи суверенних політичних акторів, що виконують роль держав у світовій політичній системі. Мова йде про приблизно дві сотні членів світового співтовариства і про декілька десятків претендентів на входження в нього⁶. Таким чином, можна стверджувати про наявність та функціональне існування різного ступеня розвитку державності як феномена статусного владарювання на відповідній території.

Державність – це термін, який в політичній літературі вживається: 1) як синонім держави взагалі, держави того чи іншого історичного типу (буржуазна державність, соціалістична державність), а також для позначення будь-якого етапу у розвитку держави даного історичного типу (державність древніх слов'ян, загальнонародна державність); 2) для позначення системи (механізму) диктатури певного класу (пролетарська державність) або політичної організації суспільства; 3) для позначення системи органів держави – державного апарату; 4) при об'єднанні в певні групи яких-небудь загальних ознак чи ознак держави (наприклад, національні держави, демократичні держави)⁷. У вітчизняній науковій традиції слово «державність» використовується також для позначення всіх опосередкованих форм політичної організації, залишаючи поза цієї найширшої понятійної категорії тіла що структури влади у первісному роді і в деяких більш складних структурах типу вождеств⁸.

Для визначення феномена державності може бути використана Аристотелева ентелехія, або здійсненність, що включає чотири причини – етіони (aition від aitia – вина, причина, підстава⁹). До вказаних причин належать:

(1) «джерело першого початку зміни» або перше рушієне (to proton kinoxun) дії (виникнення внутрішньої потреби для формування «запускаючого» механізму дії держави. – *Авт.*);

(2) склад, «з наявності чого виникає» дія або її субстанція, матерія (hyle) (формування матеріальної основи дії держави. – *Авт.*);

(3) структура, «першообраз» дії або її форма (eidos, morphe, paradeigma) і, нарешті Формування та прояв організаційної основи дії держави. – *Авт.*),

(4) завершеність, «досконалість» дії, її мета (telos) (власне діяльнісний (функціональний) аспект дії держави. – *Авт.*)¹⁰.

Цікаво, що у своїй статті 1968 року Дж. Неттл виділив чотири ключових аспекти релевантності (відповідності. – *Авт.*) держави для порівняльного аналізу, тобто чотири аспекти державності¹¹. Звичайно, він зовсім не співвідносив ці аспекти з чотирма причинами ентелехії. Більш того, його трактування аспектів релевантності дер-

жави для порівняльних досліджень досить схематичне і аморфне. Однак Неттл дуже точно, нехай і інтуїтивно, виділив саме істотні, на погляд М.В. Ільїна, моменти природи держави, або державності¹². Що це за моменти?

Першим Неттл називає «набір функцій і структур, що передбачаються для генералізації їх застосування»¹³. Це нарочито туманне визначення, за яке Неттла згодом неодноразово критикували, цілком адекватно. Як пояснює сам Неттл, тут виділяються «родові ознаки», що не є пов'язаними з конкретними інститутами та контекстами діяльності держави¹⁴. Фактично мова йде, як можна зрозуміти з міркувань і прикладів, не про тонкощі управління, а про узагальнену здатність здійснювати циркуляцію і конвертацію влади, тобто концентрувати і використовувати ресурси правління, приватним, а точніше – граничним випадком чого виступає веберовська монополія на насильство, що принуждає (макроуправлінський фактор. – *Авт.*).

В якості другого аспекту Неттл вказує на те, що держава є «одницею міжнародних відносин»¹⁵. Це дуже глибока і принципово важлива ідея, яка здебільшого взагалі не враховується теоретиками або трактується вкрай поверхово. Адже саме цей момент, що відбиває статусність (statehood) як приналежність до товариства держав-станів, слід розглядати як основу всієї структури державності (макроколективістський фактор. – *Авт.*). І саме цей аспект має конституююче значення для нашого дослідження.

Третій момент, по Неттлу, – автономність держави, тобто висока ступінь її обраності і спеціалізованості по відношенню до всіх інших соціальних явищ, яка і дозволяє державі стверджувати свою самостійність і самоцінність¹⁶ (фактор автономізації суб'єкта-носія публічної влади. – *Авт.*).

Нарешті, четвертий аспект, який є пов'язаним з соціокультурним виміром. Він передбачає, що держава виступає в якості головної референтної рамки для відповідної нації, всієї сукупності громадян і кожного громадянина окремо¹⁷ (фактор функціонування держави як макроінтеграційного суб'єкта. – *Авт.*).

Якщо тепер співвіднести цей перелік основних компонентів природи держави з аналогічними розробками політологів-компаративістів, то починають прояснюватися чотири «причини» сучасної державності, які утворюють цілісну четверицю в повній відповідності із логікою та побудовою ентелехії.

Вихідним моментом, або першодвигуном, державотворення слід визнати статусність як приналежність до товариства держав-станів (statehood). І історично, і логічно, і прагматично, і комунікаційно, і методологічно, і гносеологічно – все починається з включення територіальної політії в спільноту суверенів, з перетворенням її в осередок референтної сітки світової політики. Далі ця вихідна єдність роздвоюється на два нових момента – спроможність держави (stateness) по Ч. Тіллі і С. Бартоліні¹⁸ (сюди ж відноситься і перший аспект держави по Дж. Неттлу), з одного боку, і по А. Степану¹⁹ – з іншого. Іншими словами, ми отримуємо субстанціональне самовизначення держави (ресурси і функції владарювання) і умовно протилежне їм ідеальне, морфологічне самовизначення («першообраз», ідея держави, а з нею – і ідеї нації, громадянства тощо). Нарешті, ця роздвоеність долається в телеологічно «досконалу» державу – її автономність, тобто узагальнюючу самовизначенність, в самостійності і самодостатності.

Таким чином, те, що ми сьогодні називаємо державністю, по-англійськи передається двома словами – statehood (здавна) і state-ness (порівняно недавно). За ними стоять два різних поняття, що відображають різні боки державності як безумовної властивості держави-стану або обов'язкової умови її існування. Це «статусність як приналежність до товариства держав-станів» (statehood) і «спроможність як відповідність держави-стану своєї власної природі» (stateness).

У першому наближенні відмінності між статусністю і спроможністю можна пояснити двояко. По-перше, статусність акцентує вихідну функцію держави, тоді як спроможність – потенціал її здійснення.

У цьому сенсі, на думку М.В. Львіна, яскрава і, по суті, справедлива формула Ф. Фукуями «Спроможність передусім» («Stateness «first»)²⁰ точно відображає практичні пріоритети, але не каузально генетичну залежність. Слід, утім, визнати, що високий ступінь ефективності й консолідованості політиї є однією з найважливіших передумов набуття статусу в сім'ї держав. (В свою чергу, статусність дозволяє розвинути спроможність держави.)

Вказаний дослідник вважає, що, по-перше, в функціонуванні феномену державності існують виключення, наприклад, *de facto* існуючі, але не в повною мірою визнані держави (Косово, Північний Кіпр, Карабах, Абхазія і т.п.), проте сама аномальність їх положення підтверджує загальне правило від протилежного.

По-друге, статусність переважно (хоча і не виключно) відноситься до місця політиї в координатній сітці, тобто до їх зовнішньополітичних особливостей, а спроможність – до власних, в основному внутрішньополітичних, можливостей. В той же час необхідно враховувати, що у статусності є і внутрішні аспекти, а у спроможності – зовнішні. Грубо кажучи, статусність можна співвіднести із зовнішніми і внутрішніми сторонами визнання владного режиму, а спроможність – з його можливостями, теж зовнішніми і внутрішніми.

У науковий обіг поняття спроможності (*stateness*) було введено в 1968 році Дж. П. Неттлом²¹, який трактував спроможність в основному як здатність держави здійснювати свої владні функції, хоча це стосується і більш широкого спектру сутнісних аспектів держави. Наступний крок зробив Ч. Тіллі в збірці про формування держав, яка вийшла під його редакцією в 1974 році. У вступній теоретико-методологічній главі він посилається на статтю Неттла і визначає спроможність як «ступінь, в якій інструменти правління розділені (*differentiated*), централізовані, самостійні (*autonomous*) і формально скоординовані один з одним»²². Найбільш розроблена на сьогоднішній день версія трактування поняття «спроможність держави» належить С. Бартоліні²³, який тлумачить його в чотирьох аспектах:

(а) створення організаційних можливостей для мобілізації ресурсів (структурно-організаційний аспект. – *Авт.*),

(б) зовнішня консолідація території (просторовий аспект. – *Авт.*),

(в) підтримання внутрішнього порядку (публічно-організаційний аспект. – *Авт.*),

(г) регулює втручання держави в економічну і соціальну сфери (реально-управлінський аспект. – *Авт.*)²⁴.

Таким чином, можна зробити проміжні висновки відносно конституювання, структурування та інституціоналізації функцій держави, що полягають в наступному:

- функції держави є обов'язковим атрибутом виникнення у неї феномену державності;

- саме через функції держави та завдяки ним розкривається її правовий статус та формується державність як адекватне відображення всіх її характеристик;

- державність у повному її розумінні виникає не при досягненні державою якості «держави-стану», а якості «спроможної держави».

Зовнішня політика (зовнішні відносини держави) у семантичному розумінні – це взаємовідносини з іншими державами в інтересах власної країни; загальний курс держави в міжнародних справах²⁵. Зовнішня політика регулює відносини даної держави з іншими державами і народами відповідно до її принципів і цілей (телеологічних домінант державності. – *Авт.*), що досягаються застосуванням різних засобів і методів. Найважливішим засобом зовнішньої політики є дипломатія. Зовнішня політика нерозривно пов'язана з внутрішньою політикою держави.

У історичній ретроспективі суспільних відносин зовнішня політика з'явилася практично одночасно з виникненням держав. Зовнішню політику держави, у суб'єктному контексті, можна визначити як область її діяльності, насамперед її керівних органів у сфері міжнародних відносин з метою надання спрямованого впливу на інших учасників міжнародних відносин²⁶. Тобто, зовнішню політику держави слід розуміти як:

А) область державної діяльності, що є іманентною для держави як такої (статутарна ознака держави. – *Авт.*);

Б) це сфера діяльності керівних органів держави у сфері міжнародних відносин (професійно-суб'єктна або формально-компетенційна ознака. – *Авт.*);

В) її метою є надання спрямованого впливу на інших учасників міжнародних відносин (телеологічна ознака. – *Авт.*).

Зовнішня політика є невід'ємною складовою частиною державної політики, детермінуючи дії держави у сфері внутрішньої політики (ознака внутрішньої-зовнішньої функцій держави. – *Авт.*). Іноді вона є просто функцією внутрішньої політики. Кожна держава здійснює той чи інший курс зовнішньої політики. Об'єктивна необхідність зовнішньої політики випливає з того факту, що внутрішня політика не забезпечує повною мірою потреби та інтереси даного суспільства. У цьому сенсі зовнішня політика є логічним продовженням і суттєвим доповненням внутрішньої політики, виконуючи факультативні та допоміжні функції по відношенню до внутрішніх політичних процесів. Однак особливості зовнішньої політики не слід абсолютизувати, бо й внутрішні і зовнішні функції політики є часто-густо тісно взаємопов'язаними. Одна і та ж проблема часто містить в собі і внутрішній аспект, і міжнародний.

Зовнішня політика держави об'єктивно носить функціонально-діяльнісний характер, бо характеризується високою ступеню організаційних дій та форм їх здійснення (функціонально-діялісна ознака. – *Авт.*). Необхідно зазначити, що відсутність демократичних тенденцій у формуванні та здійсненні внутрішньої політики держави з часом може призвести до того, що і зовнішня політика стане функцією внутрішньої політики, тобто буде фактично згорнута та нівельована. Разом з тим, слід враховувати й те, що кожен політичний режим стоїть перед необхідністю здійснювати відповідний зовнішньополітичний курс, який би обслуговував потреби внутрішньої політики з метою її апологетики, виправдання і захисту (комунікативна ознака. – *Авт.*).

Необхідно пам'ятати, що зовнішня політика здійснюється в інших суспільних умовах, ніж внутрішня. Міжнародне співтовариство має свою власну децентралізовану структуру, первинними і

складовими елементами якої є суверенні держави. У кінцевому рахунку політичні дії на міжнародній арені спираються більшою мірою не стільки на нормативні акти, що підпорядковують окремі особистості даній державній владі, скільки на спільну діяльність людей і їх співпрацю²⁷ (міжнародно-суб'єктна ознака. – *Авт.*).

Специфічними і базовими рисами зовнішньої політики є декілька функціональних тенденцій, що на думку М. Ю. Зеленкова²⁸, відіграють важливу онтологічну роль:

А) вироблення і реалізація цілей зовнішньополітичної діяльності, за умови, що звичайно, формулювання програм і організація політичних дій завжди обумовлені конкретною ситуацією на міжнародній арені (статутарно-перманентні умови. – *Авт.*);

Б) здатність держави підтримувати політичну стабільність на належному рівні всередині держави (потенційно-стабільні умови. – *Авт.*). Вважаємо, що саме тут проявляється та демонструється взаємозв'язок і взаємозалежність внутрішньої і зовнішньої політики, що поширюються практично на всі сфери суспільного життя, будь то економіка, культура, наука. Тому є очевидним і зворотний зв'язок впливу внутрішньої політики на зовнішню. Ефективна зовнішня політика здатна активно впливати на реалізацію цілей внутрішньої політики. Внутрішня політика кожної держави не тільки визначає напрями, а й забезпечує засоби реалізації зовнішньої політики. Остання не тільки служить цілям внутрішньої політики, але і здійснює її коригування відповідно до міжнародних умов. Слід пам'ятати при цьому, що першість, пріоритетність внутрішньої політики над зовнішньою є наслідком примату внутрішніх функцій держави над її зовнішніми функціями.

В) сутність зовнішньополітичної діяльності держави можна розглядати у відриві від характеру міжнародних відносин (автономні умови існування зовнішньополітичної діяльності держави. – *Авт.*). При цьому особливості характеру міжнародних відносин, в яких здійснюється зовнішньополітична діяльність держав, можуть вглядати наступним чином:

1) міжнародні відносини охоплюють вельми широку, а тому важку для розуміння область явищ і процесів, повне пізнання яких, теоретичне впорядкування та аналіз їх взаємозв'язків при нинішньому стані знань і недосконалість наукового апарату є майже неможливими (поліоб'єктний характер міжнародних відносин. – *Авт.*);

2) у міжнародному житті – на відміну від інших проявів суспільного життя – немає центрального ядра влади й управління, а в наявності є присутніми поліцентризм і полієрархія, в рамках якої вельми велику роль відіграють стихійні процеси і суб'єктивні чинники – тому які-небудь закономірності або повторюваність є важко вловимими (стохастичний характер міжнародних відносин. – *Авт.*);

3) у дослідника міжнародних відносин немає повного доступу до широкої та об'єктивної інформації, особливо в області політичної та стратегічної, в яких велику роль відіграють міркування безпеки і таємниця дипломатії (об'єктивно- обмежувальний характер пізнання міжнародних відносин. – *Авт.*);

4) у міжнародному житті – на відміну від внутрішнього життя держав – досить ярко проявляється переваження гетерогенних чинників над факторами об'єднуючими, що в підсумку ускладнює систематичний опис і узагальнення міжнародних явищ і процесів і з'ясування причинно-наслідкової діяльності держав (наявність алогізму та асистемності в міжнародному житті, що є основою міжнародних відносин. – *Авт.*).

5) у сфері дій факторів (діючих одиниць) міжнародних відносин дуже велику роль відіграють одночасність багатьох інтеракцій (взаємодій) і випадкові події, що, разом узяті, ускладнює аналіз і оцінку цільових дій і передбачення їх наслідків (наявність труднощів при визначенні телеологічних домінант міжнародних відносин. – *Авт.*).

Ознаками, що репрезентують зовнішню політику держави виступають її видові характеристики. Справа в тому, що практична реалізація внутрішніх функцій держави набуває різні форми в залежності від складних обставин на міжнародній арені. Звідсіля можна виділити деякі види зовнішньої політики, що є характерними для тих чи інших держав в сучасних умовах, а саме:

А) пасивна зовнішня політика – вона притаманна економічно слабким державам, вимушеним пристосовуватися до міжнародної кон'юнктури;

Б) агресивна зовнішня політика – вона полягає у формуванні власної внутрішньої політики та у прагненні пристосувати (за допомогою зовнішньої політики) або примусити до змін у внутрішній і зовнішній політиці інші держави;

В) активна зовнішня політика – вона полягає в інтенсивних пошуках рівноваги між внутрішньою і зовнішньою політикою;

Г) консервативна зовнішня політика – вона полягає в активній або навіть агресивній охороні досягнутої раніше рівноваги між внутрішньою і зовнішньою політикою. Така політика характерна для деяких колишніх супердержав. Як приклад можна навести дії Великої Британії у відповідь на аргентинське вторгнення в 1984 році на Фолкленди-Мальвіни²⁹.

У організаційному контексті, спираючись на управлінську парадигму, зовнішня політика покликана регулювати взаємовідносини між державами і народами, курс тієї чи іншої держави, її представників на міжнародній арені, спрямований на досягнення національно-державних інтересів (зміст управлінської парадигми зовнішньої політики держави. – *Авт.*).

Для визначення суті зовнішньополітичного курсу будь-якої держави вкрай необхідним виступає врахування панівних внутрішніх соціальних відносин (гносеологічна складова зовнішньої політики держави. – *Авт.*).

Будучи «перенесеними» на міжнародну арену в особі держави, вони стають державною зовнішньою політикою, спрямованою на збереження і зміцнення даної структури суспільних відносин і форм власності (аксіологічна складова зовнішньої політики держави. – *Авт.*).

Будь-яка держава прагне до того, щоб перетворити свою міжнародну політику на важливий інструмент зміцнення своїх позицій і досягнення своїх класових цілей. В основі зовнішньої політики будь-якої цивілізованої держави лежать національні інтереси. Зов-

нішня політика тим самим виражає національні інтереси на міжнародній арені, обирає адекватні засоби і методи їх реалізації (телеологічні домінанти зовнішньої політики держави. – *Авт.*).

Важливою характеристикою зовнішньої політики держави виступає її суб'єктний состав, до якого відносяться такі суб'єкти:

А) держава, її інститути та структури, причому як всередині держави, так й за кордоном, а також політичні лідери і глави держав – слід враховувати, що саме державі належить визначальна роль у формуванні зовнішньополітичного курсу;

Б) національні неурядові організації, так звана "народна дипломатія", яка включає діяльність як політичних партій і рухів, так і неполітичних об'єднань та спілок.

Успіх зовнішньої політики держави залежить від об'єктивності та реальності відображення нагальних суспільних інтересів, а також від адекватно вироблених засобів і методів реалізації цих інтересів і досягнення поставлених цілей.

Зовнішньоекономічна політика – це політика держави, яка спирається на зовнішньоекономічну діяльність, що організовується та здійснюється як всередині держави, так й за кордоном. Зовнішньоекономічна діяльність є однією зі сфер економічної діяльності держави, підприємств, фірм, вона є тісно пов'язаною із зовнішньою торгівлею, експортом та імпортом товарів, іноземними кредитами та інвестиціями, здійсненням спільних з іншими країнами проєктів³⁰.

У суто економічному аспекті, зовнішньоекономічна політика проводиться з метою врегулювання платіжного балансу завдяки торговій політиці, яка здійснюється у двох формах: протекціонізму та лібералізму. Таким чином, вибудовується процесуальний ланцюжок, що складається з наступних елементів – «зовнішньоекономічна політика держави» – «торгова політика держави» – «форми здійснення торгової політики держави».

При цьому, торгова політика – це державна політика, яка впливає на обсяги зовнішньої торгівлі через податки, субсидії та обмеження на експорт та імпорт.

Під протекціонізмом (від лат. *Protectio* – заступництво, захист³¹) розуміється процес-тенденція в державній торговій політиці, що є спрямованим на стимулювання національної економіки, тобто на практиці це означає політику захисту вітчизняного виробника від іноземних конкурентів.

Метою політики протекціонізму виступає захист вітчизняного виробника, а її інструментами є:

- митні тарифи – вони визначають розмір державних зборів (зборів) з товарів при перетині кордонів країни;
- нетарифні бар'єри: ліцензування (державна надає ліцензії на імпорт або експорт і одночасно забороняє не ліцензувати торгівлю), квотування (встановлення квот на ввезення або вивезення товарів у кількісному або вартісному виразі), ембарго (заборона державою ввезення в якої-небудь країни, вивезення з якої-небудь країни товарів);
- правові та адміністративні бар'єри: технічні та санітарні стандарти, сертифікація, встановлення норм безпеки і т.д.

Для стимулювання експорту використовуються наступні інструменти: надання пільгових кредитів; податкові пільги; субсидії.

До позитивних наслідків протекціонізму відносяться: врівноваження торгового балансу; захист від демпінгу (демпінг – штучне зниження цін на товари та послуги на зовнішніх ринках для їх завоювання і усунення конкурентів³²); захист від експортерів з дешевою робочою силою; захист нових галузей національної економіки та таких, що знаходяться на етапі становлення; стимулювання зростання виробництва; збільшення зайнятості населення; збільшення доходів державного бюджету; забезпечення економічної безпеки держави.

Негативними наслідками протекціонізму виступають: блокування використання переваг міжнародного ринку праці; процес відставання виробництва від науково-технічного прогресу; зростання ціни товару; зменшення вибору товарів; зменшення конкуренції і збільшення монополії; зниження підприємницької ініціативи; скорочення експорту і погіршення платіжного балансу.

Лібералізм (від лат. *Liberalis* – вільний³³) – це процес вільної торгівлі, що означає відкриту зовнішньоторговельну політику без торговельних бар'єрів. Він найбільш ярко та оптимально здійснюється та проводиться у державах-членах Європейського Союзу у вигляді безмитної торгівлі між країнами.

Позитивними наслідками лібералізму є: стимулювання конкуренції; зменшення монополізму національних фірм; зниження витрат виробництва; збільшення вибору споживача. До негативних наслідків лібералізму слід віднести: знижений захист держави від демпінгу; держава наповнюється товарами, які нав'язують споживачам; здійснюється продаж неякісних або застарілих товарів.

Вибір торгової політики держави детермінується та визначається насамперед ступенем конкурентоспроможності національної продукції, а також за станом зовнішньоекономічного балансу. Уряд будь-якої держави має вважати здійснювати зовнішньоекономічну політику, сприяти виготовленню продукції національним виробником, особливо вважати формувати споживчий ринок.

Слід зазначити, що для України, яка реформує свою економіку, необхідно вирішити кардинальні проблеми: подолати системно-структурну кризу, включитися в міжнародний поділ праці і вийти на світові ринки, підвищити життєвий рівень населення та ін. Це вимагає розробки виваженої зовнішньоекономічної політики, оптимального співвідношення між протекціонізмом і свободою торгівлі. Світовий досвід переконує, що створення конкурентоспроможних фірм і галузей є неможливим без державної підтримки. Уряд України здійснює заходи, спрямовані на підтримку виробництва, стимулювання вивезення товарів, обмеження імпорту, розвиток імпортозамінних підприємств, заходи щодо енергозбереження з метою скорочення імпорту енергоносіїв.

Ототожнена та гносеологічна характеристики зовнішньоекономічної діяльності містяться в її нормативно-телеологічному обґрунтуванні, що містить профільний Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1990 року³⁴. Так, Верховна Рада України, прийняла цей закон, виходячи:

А) з положень Конституції (Основного Закону) України, Декларації про державний суверенітет України, Закону України "Про економічну самостійність Української РСР" та загальновизначених міжнародних норм і правил, враховуючи, що однією з засад реалізації державного суверенітету України є її самостійність при здійсненні та регулюванні зовнішньоекономічних відносин (національний блок законодавства. – *Авт.*);

Б) беручи до уваги зобов'язання, взяті Україною в рамках міжнародних договорів України та інших угод, бажаючи всебічного розвитку економічних відносин з іншими державами на взаємовигідній основі (національний блок законодавства, що спирається на міжнародні договори (див. ч. 1 ст. 9 Конституції України³⁵), які фіксують міжнародно-правові зобов'язання держави. – *Авт.*);

В) маючи на меті запровадити правове регулювання всіх видів зовнішньоекономічної діяльності в Україні, включаючи зовнішню торгівлю, економічне, науково-технічне співробітництво, спеціалізацію та кооперацію в галузі виробництва, науки і техніки, економічні зв'язки в галузі будівництва, транспорту, експедиторських, страхових, розрахункових, кредитних та інших банківських операцій, надання різноманітних послуг (видова характеристика зовнішньоекономічної діяльності. – *Авт.*).

Відповідно до тезаурусу профільного закону (ст. 1), зовнішньоекономічна діяльність визначається, як діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, що побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами. Це формулювання містить: а) загальний перелік суб'єктів профільної діяльності – суб'єкти господарської діяльності як України, так й іноземні; б) визначає та закріплює комунікативний аспект між ними в якості обов'язкової ознаки профільної діяльності; в) визначає територіальний простір здійснення профільної діяльності – як територію України, так й територію за її межами.

Важливе значення має законодавчо-нормативне визначення господарської діяльності (ст. 1) Під нею розуміють будь-яку діяльність,

в тому числі підприємницьку, що є пов'язаною з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару. Таким чином, в основі зовнішньоекономічної діяльності лежить господарська діяльність, що є пов'язаною з виробництвом та обміном товарно-матеріальних та товарно-ідеальних цінностей.

Найбільш детальний перелік суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в Україні міститься в ст. 3 профільного закону. До нього входять:

- фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;

- юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні доми, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

- об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

- структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення, тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;

- спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяль-

ності, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місце-знаходження на території України;

- інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

Важливим для визначення повного переліку суб'єктів профільної діяльності та їх правового статусу, є законодавче положення про те, що Україна в особі її органів, місцеві органи влади і управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території України, діють як юридичні особи згідно з законами України.

Слід зазначити, що системне тлумачення інших законів України дає змогу виявити нових суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що у профільному законі відносяться до інших суб'єктів господарської діяльності, передбачених законами України. Так, згідно з п. 3 ст. 12 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року³⁶, до таких відносяться органи місцевого самоврядування – які реалізують засади внутрішньої і зовнішньої політики держави шляхом вирішення в межах Конституції і законів України питань місцевого значення у відповідних сферах внутрішньої політики та у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Це підтверджується наявністю у органів місцевого самоврядування повноважень в сфері зовнішньоекономічної діяльності, що надаються їм згідно профільного Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року³⁷. Стаття 35 профільного закону, що носить назву «Повноваження в галузі зовнішньоекономічної діяльності» прямо закріплює, що до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать як власті, так й делеговані повноваження. До власних (самоврядних) повноважень виконавчих органів місцевих рад відносяться такі:

1) укладення і забезпечення виконання у встановленому законодавством порядку договорів з іноземними партнерами на придбання та реалізацію продукції, виконання робіт і надання послуг;

2) сприяння зовнішньоекономічним зв'язкам підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній території, незалежно від форм власності;

3) сприяння у створенні на основі законодавства спільних з іноземними партнерами підприємств виробничої і соціальної інфраструктури та інших об'єктів; залучення іноземних інвестицій для створення робочих місць;

До делегованих повноважень виконавчих органів місцевих рад належать:

1) організація та контроль прикордонної і прибережної торгівлі;

2) створення умов для належного функціонування органів доходів і зборів, сприяння їх діяльності;

3) забезпечення на відповідній території в межах наданих повноважень реалізації міжнародних зобов'язань України.

Таким чином, створюється цілісна, але децентралізована система органів і суб'єктів, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю в державі.

Резюмуючи викладене вище, можна дійти наступних висновків:

- онтологічне визначення зовнішньої політики і зовнішньоекономічної політики держави залежить від багатьох чинників об'єктивної та суб'єктивної властивості, що, по-перше, формують міжнародну спільноту держав-членів Організації Об'єднаних Націй; по-друге, сприяють виникненню, формуванню й функціонуванню в них феномену державності; по-третє, формують ефективну та функціональну державу, що є спроможною реалізовувати свої внутрішні і зовнішні функції;

- зовнішня політика і зовнішньоекономічна політика держави є практичним втіленням її відповідних функцій та знаходяться між собою в інтеграційному та причинно-наслідковому зв'язку;

- рівень розвитку та ефективність зовнішньої політики і зовнішньоекономічної політики держави є аксіологічно-якісним чинником державності та запорукою її міжнародно-правового впливу на міжнародні відносини;

- для практичного здійснення своєї зовнішньої і зовнішньоекономічної політики держава створює на законодавчому рівні відповідні структури та формує їх відповідний суб'єктно-об'єктний склад.

1. *Арендт Г.* Становище людини / Г. Арэнд ; пер. з англ. М. Зубрицької. — Львів, 1999. — С. 12-15.
2. *Мельвиль А.Ю.* Политический атлас современности: Опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств / Мельвиль А.Ю., Ильин М.В., Мелешкина Е.Ю. и др. — М. : МГИМО-Университет, 2007. — С. 67.
3. *Ильин М.В.* Суверенная государственность: многовековой путь в уходящее [Электронный ресурс] / М.В. Ильин. — Режим доступа : http://www.isras.ru/files/File/publ/global/Suverennaya_gosudarstvennost.pdf
4. *Fukuyama F.* «Stateness» first / F. Fukuyama // Journal of Democracy. — Baltimore, 2005. — Vol. 16. — № 1. — P. 86.
5. *Ильин М.В.* Формула государственности / М. В. Ильин // Полития. — 2008. — № 3. — С. 69.
6. Там же.
7. *Гулиев В.Е.* Государственность [Электронный ресурс] / Гулиев В.Е. // Большая советская энциклопедия. — М. : Советская энциклопедия. 1969–1978. — Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/80841/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C>
8. *Ильин М.В.* Формула государственности. — С. 75.
9. Там же.
10. Там же.
11. *Nettl J.P.* 1968. The State as a Conceptual Variable / J.P. Nettl // World Politics. — Vol. 20. — № 4. — P. 562-566.
12. *Ильин М.В.* Формула государственности. — С. 75.
13. *Nettl J.P.* Цит. праця. — P. 562.
14. *Ibid.*
15. *Ibid.* — P. 563.
16. *Ibid.* — P. 563-564.
17. *Ibid.* — P. 564-565.
18. *Tilly Ch.* (ed.) The Formation of National States in Western Europe. — Princeton, 1975. — P. 32; Bartolini S. Restructuring Europe. Centre Formation, System Building, and Political Structuring between the Nation State and the European Union. — N.Y., 2005. — P. 69-71.
19. *Stepan A.* State and Society: Peru in Comparative Perspective / Stepan A. — Princeton, 1978. — P.56-57.
20. *Fukuyama F.* «Stateness»

- First / F. Fukuyama // *Journal of Democracy*. – 2005. – Vol. 16. – № 1. – P.84-88. **21.** *Nettl J.P.* 1968. The State as a Conceptual Variable / J.P. Nettl // *World Politics*. – Vol. 20. – № 4. – P. 562-566. **22.** *Tilly Ch.* Цит. праця. – P. 32-33. **23.** *Bartolini S.* Restructuring Europe. Centre Formation, System Building, and Political Structuring between the Nation State and the European Union / Bartolini S. – N.Y., 2005. – P. 90-95. **24.** *Ibid.* **25.** *Внешняя политика* // Википедия. Свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BD%D0%B5%D1%88%D0%BD%D1%8F%D1%8F_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0 **26.** *Зеленков М.Ю.* Политология (Базовый курс) / Зеленков М.Ю. – М. : Юридический институт МИИТа, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://studlib.com/content/view/75/> **27.** Там же. **28.** Там же. **29.** Там же. **30.** *Внеэкономическая деятельность* // Экономический словарь. 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/4214 **31.** *Протекционизм* // Википедия. Свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC> **32.** *Демпинг* // Википедия. Свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BF%D0%B8%D0%BD%D0%B3> **33.** *Либерализм* // Википедия. Свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC> **34.** *Про зовнішньоекономічну діяльність* : Закон України від 16 квітня 1990 року // ВВР України. – 1991. – № 29. – Ст. 377. **35.** *Конституція України 1996 року* // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. **36.** *Про засади внутрішньої і зовнішньої політики*: Закон України від 1 липня 2010 року // ВВР України. – 2010. – № 40. – Ст. 527. **37.** Про місцеве самоврядування в Україні :

Закон України від 21 травня 2007 року // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 24. – Ст. 170.

Yevgeny Vasilyev. Foreign state and foreign economic policy: issues determination ontological, correlation and interaction

The article deals with the question of ontological definitions relationship and interaction between foreign and foreign economic policy.

The author argues that ontological definition of foreign policy and foreign economic policy depends on many factors, objective and subjective properties, firstly, form the international community of States Members of the United Nations; secondly, instrumental in the origin, formation and functioning in them the phenomenon of state; Third, form an effective and functional state that is able to implement its internal and external functions.

Proved by that foreign policy and foreign economic policy is the practical expression of its relevant functions and are interconnected in the integration and causation.

It is alleged that the level and effectiveness of foreign policy and foreign economic policy is the quality factor axiological and guarantee its international legal impact on international relations.

It is claimed that the practical implementation of its foreign policy and foreign economic trade, the state creates legislatively appropriate structures and forms of their respective subject-object structure.

Key words: state, foreign policy, foreign economic policy, state functions.